

Quandoque bonus dormitat Homerus

(Notes etimològiques)

Károly MORVAY

A Joan Veny

El mestre Joan Coromines en el seu escrit *Introducció a l'estudi de la toponímia catalana* (Coromines, 1965, I, 7-30) enumera tots els requisits que es necessiten per poder atrevir-se a «endinsar-se en el pèlag de la indagació toponimística» catalana (p. 20): estudis de documents antics, coneixement sòlid de la geografia de l'encontrada (10), saber molt bé el català i les altres llengües emparentades; conèixer a fons el llatí i mínimament el grec; saber l'àrab (19) i algunes llengües germàniques; tenir notícia de lingüística germànica comparada i del cèltic (20), i, encara no és acabada la llista, aprendre «el poc que se sap de l'ibèric», emprendre «estudis seriosos, i orientats històricament sobre la lingüística basca» (20).

Magister dixit... Es podria afegir només que cal tenir aquests mateixos coneixements, i a vegades fins i tot notícies sobre llengües més llunyanes, com és ara l'hongarès, per poder esbrinar l'etimologia d'alguns mots catalans.

Els hongaresos, catalanòfils o no, sovint constatem amb tristesa que malgrat la nostra presència mil·lenària a Europa, a l'Estat espanyol i, en general, a l'Europa occidental se sap molt poc sobre el nostre poble, la nostra llengua i la nostra història. Fa més de deu anys una periodista de l'AVUI, presentant un número especial de la revista *Magyarország* (Hongria), editat en català a Budapest, ens va sorprendre amb l'afirmació següent:

i, finalment, [tenim] la també doble pàgina sobre els problemes de la minoria romanesa que viu a Transsilvània, que està dins de les fronteres hongareses (AVUI, 29. 07. 1988).

Que la situació no ha millorat gaire durant els darrers deu anys ho demostra el fragment que segueix:

Cette nuit de mardi était, joliment, hongroise ! «Joliment» ou «fureusement» ! Car les Hongrois ont l'âme slave. Ils sont tendres et fureux [...]. La Hongrie, comme la Pologne et d'autres voisins constituent une véritable mine de partitions inconnues [...]

(Llegit a *L'Independant*, 29. Août 1997, p. 6, a l'article *Nits de canço [sic] de musica [sic]: à Eus la romantique hongroise*, firmat per G. V.)

No comment... Prefereixo refugiar-me en les meves lectures lexicogràfiques. Fullejar diccionaris sempre és una activitat enriquidora. Ara les versions CD-ROM ens faciliten la recerca de materials que ens interessin. L'amic Kálmán Faluba va descobrir, per exemple, que el DRAE no relaciona l'entrada *húngaro* amb la del *magiar* (Faluba, 1995: 56-57). D'aquesta manera ja no ens sorprendrà que consultant «el árbol de lenguas» d'aquest diccionari trobem que en el castellà hi ha dos mots d'origen hongarès (*chacó* i *páprika*) i un altre de magiar (*coche*).

Durant els anys de la redacció del *Diccionari hongarès-català*, editat per l'Enciclopèdia Catalana (Faluba, Morvay, 1996), vam tenir moltes converses profitoses amb el company de treballs lexicogràfics Jordi Bruguera. (Preneu el mot treball, o el seu equivalent hongarès *munka*, en el seu sentit etimològic: TRIPALIUM (lat.) 'mena de cep o instrument de tortura', Myka (rus), męka (polonès) 'penus, sofriments' o sigui: *treballs*).

L'autor del diccionari etimològic de l'Enciclopèdia Catalana, *condemnat a galerades* com nosaltres, ens va demanar un dia de donar-li un cop de mà i verificar als diccionaris etimològics nostres l'origen d'uns mots (*huszár*, *paprika*, *vámpír*, *kocsi* 'cotxe') que Joan Coromines d'alguna manera relaciona amb l'hongarès. En aquestes notes confrontaré els resultats de les nostres recerques amb el contingut dels corresponents articles del nou diccionari etimològic català.

Respecte a l'origen dels mots *vampir*, *paprika* i *hússar* li vam comunicar en una carta enviada des de Budapest:

*Enciclopèdia Catalana, S. A.
a l'atenció del Sr. J. Bruguera*

Benvolgut senyor i amic,

us resumeixo el que diu el nostre Diccionari històrico-etimològic sobre l'origen dels mots vampir, pàprika i hússar.

Contra el que diuen Coromines i Pascual, la paraula vampir no és d'origen hongarès. Segons el diccionari hongarès esmentat va entrar al magiar —amb mediació alemanya— del serbocroat, on significa 'persona morta que segons les creences, surt de la tomba de nit per a xuclar la sang dels vius; és també el nom d'una mena de ratpenat. El mot es remunta al vell eslau upir'.

La paraula pàprika és també d'origen serbocroat i està en relació amb el mot grec peperí 'pebre'. Degut al fet que aquesta espècia era molt emprada en la cuina hongaresa, és l'hongarès que va passar la paraula a moltes llengües europees.

El cas del mot hússar és molt semblant: és d'origen serbo-croat, però és l'hongarès que el va fer entrar en altres llengües europees.

Sense res més, us saludo molt cordialment, enviant records als altres companys també en nom d'en Kálmán.

Atentament:

(Károly Morvay)

Budapest, 18 d'abril de 1995

El mot *pàprika* no figura al nou diccionari etimològic. Se suposa que el seu redactor deu considerar-lo un estrangerisme malgrat que a molts supermercats catalans entre les espècies trobem ampolletes amb la inscripció «pàprika». Sobre l'origen dels altres dos mots, al nou diccionari etimològic es pot llegir:

hússar 'soldat de cavalleria lleugera'. 1839, DLab., mot d'origen serbocroat en l'hongarès *huszár*, des d'on va passar a les altres llengües europees; en cat., probablement a través de l'al. i el fr. (496).

vampir 'personatge fantasmal; mamífer quiròpter', 1864, DLab., del fr. *vampire* (d'on passà a les altres llengües romàniques), i aquest de l'al. *Vampir*, que rebé de l'hongarès *vampir* [sic, enlloc de *vámpír*], comú amb el serbocroat *vampir* i amb representants parònims en altres llengües eslaves que podrien remuntar al turc *uber* 'bruixa'; segons les matisacions d'una al-

tra opinió, el mot és d'origen serbocroat, fomentat en el vell eslau *upir*, d'on va passar a l'hongarès per mitjà de l'alemany (946).

El resultat més vistós de la nostra col·laboració, modèstia a part, apareix a l'article 'cotxe'. Sobre aquest mot al DCVB hi trobem:

«COTXE (i sa var. cotxo)

(...) ETIM.: del cast. *coche*, al qual s'han assignat diversos orígens; tal vegada el més probable és el magyar *kocsi*, mat. sign. (Meyer-Lübke REW 4729) [III, 678]».

Coromines visiblement no comparteix aquesta opinió ja que al seu DECLLC, molt poc afortunadament, ens explica:

«COTXE, no és ben segur que vingui de l'hongarès, més aviat potser del txec. *1.ª doc.*: 1559.

Un doc. del municipi de Barcelona, de 1559, parla d'un recurs interposat contra una multa, per M. Vasià, que "feya guarniments de *cotxa* sens ésser examinat de guarnimenter". No gaire més tard apareix la variant vulgar *cotxo*. (...) Sobre si el mot ve en definitiva de l'hongarès o del txec, vaig donar la bibliografia i les dades màximes en el *DCEC* (I, 831). Els testimonis contradictoris s'expliquen per la confusió corrent a l'Oest entre Hongria i Eslovàquia, que és on sembla que apareix el primer document del mot (escrit *koczi* en text alemany), l'any 1440, a la ciutat de Kóšice [sic, en lloc de Košice] (uns 200 km. al NE. de Budapest i a 25 de la frontera txecoslovaca-hongaresa: ¿seria potser contracció del nom de la ciutat mateixa?)» DECLLC, II, 1016.

Quandoque bonus dormitat Homerus... L'excel·lent etimòleg català va passar *l'arada davant els bous*, vull dir que «va posar el cotxe davant els cavalls»: parlant de «la frontera txecoslovaca-hongaresa» projecta les fronteres vigents a l'època de la redacció del seu diccionari, al temps del naixement d'aquest mot, sense precisar-nos, però, en quin país es trobava i es troba avui Košice, en hongarès Kassa, ciutat que, com diu l'autor, està situada a uns 200 km. al NE de Budapest (capital d'Hongria).

Coromines mateix ens dóna doncs un bon exemple de «la confusió corrent a l'Oest entre Hongria i Eslovàquia»: Košice/Kassa avui es troba a Eslovàquia que com a país independent existeix només des de fa un parell d'anys. L'Hongria històrica comprenia l'actual Eslovàquia amb el nom de *Felvidék* 'Terra Alta'.

Les vicissituds històriques d'Hongria van fer que el país després de la Primera Guerra Mundial quedés reduït a una tercera part, obligant milions d'hongaresos —que van voler (i poder) romandre al seu lloc natal— a viure fora de les noves fronteres de la mare pàtria. És així com s'expliquen

passatges com el que podem llegir al llibre *Cinc belles cartes* de Péter Pázmány, traduït de l'hongarès per Balázs Déri i Montserrat Bayà (Ed. Proa, Barcelona 1994):

Péter Alvinczy (c. 1570-1634), famós predicador calvinista de Kassa (actualment Košice, a Eslovàquia), estudià a Várad (actualment Oradea, a Romania) (...) i fou confident de diversos prínceps de Transsilvània. (P. 155, nota 1.)

L'autor d'aquesta nota no es va molestar a precisar en quin país es troba actualment Transsilvània, regió la qual, com ho hem vist, alguns la situen «dins de les fronteres hongareses»¹.

Tornant al suposat origen txec (i per què no eslovac?) del mot *cotxe*, podem dir que resulta, sense cap mena de dubte, impossible. El seu origen eslovac (la relació etimològica amb el nom de Košice) també és fantasmagòric. El *Diccionari històric-etimològic hongarès* nega categòricament cap possibilitat d'etimologia eslava (o turca) de la paraula *kocsi* 'cotxe'. Com ho veurem més endavant aquest mot està relacionat amb el nom d'una altra població hongaresa, Kocs, la qual es troba entre Győr i Budapest.

En la fitxa enllestida per al nou *Diccionari etimològic* explicàvem:

El mot *cotxe* (la primera documentació coneguda a Hongria apareix en un text escrit en llatí, en 1493) s'utilitza en diferents llengües europees en formes molt semblants (cat. *cotxe*, cast. *coche*, fr. *coche*, ang. *coach*, alem. *Kutsche*, ital. *cocchio*, etc.), té el seu origen en el nom del poble hongarès Kocs, on a l'edat mitjana feien carruatges, diligències que s'exportaven a tot Europa i es coneixien com a carrosses de Kocs (en hongarès: *kocsi szekér*). Trobem aquesta denominació en un text italià ja el 1487: *caretta da Cozj. De Kocs* en hongarès es diu *kocsi*, on el sufix *-i* indica procedència.

Al *Diccionari etimològic* d'Enciclopèdia Catalana trobem:

¹ A propòsit de la història embolicada de les nostres fronteres a Hongria s'explica el següent acudit:

Un repòrter jove de la televisió entrevista un pagès hongarès, un senyor molt gran, i li demana que expliqui breument la història de la seva vida.

—Bé —comença l'ancià— ja sabeu que tinc més de noranta anys... així que jo vaig néixer encara a l'Imperi Austro-Hongarès. Vaig començar l'escola primària a Hongria i vaig acabar-la a Eslovàquia. Després de l'institut, cursat a Romania, vaig treballar uns anys a Hongria i més tard, durant gairebé cinquanta anys, vivia a la Unió Soviètica... Ara, com veieu, visc aquí, en aquest poble d'Ucraïna on possiblement acabaré els meus dies.

—Per això heu viatjat molt, oi? - li diu el repòrter, amb una mica d'enveja.

—Jo??? —s'estranya el vell— no he sortit mai del meu poble natal!!!

«cotxe 1559, de l'hongarès *Kocsi (szekér)* '(carruatges) de Kocs', del nom de la població hongaresa Kocs, entre Győr [sic, en lloc de Győr] i Budapest, on a l'edat mitjana feien carrosses, diligències, que exportaven a tot Europa, conegudes com a procedents de Kocs (el sufix *-i* indica procedència en hongarès); la denominació s'estengué a moltes llengües europees: al. *Kutsche*, angl. *coach*, fr. *coche*, it. *cocchio*, cast. *coche*; no és segura la via per on penetrà en català» (249).

Però és segur, això sí, que és un mot d'origen hongarès, una petita contribució magiar al lèxic català².

BIBLIOGRAFÍA

- BRUGUERA I TALLEDA, Jordi (1996): *Diccionari etimològic*, (amb la col·laboració d'Assumpta Fluvià), Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- COROMINES, Joan (1965, 1970): *Estudis de toponímia catalana*, I-II. Editorial Barcino, Barcelona.
- DCVB = ALCOVER, Antoni M.^a, MOLL, Francesc de B. (1930 i ss.): *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca.
- FALUBA, Kálmán (1995): «Referencias al húngaro y a Hungría en el Diccionario de la Real Academia Española (DRAE, 1992)», *Miscellanea Rosae*, Budapest: Mundus Press, 55-58.
- FALUBA, Kálmán, MORVAY, Károly (1996): *Diccionari hongarès-català*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- DECLLC = COROMINES, Joan (1980 i ss.): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial.

² Després d'haver redactat aquest article he tingut notícies de l'article del senyor Lajos Asztalos sobre l'etimologia del mot «coche», Cf. ASZTALOS, Lajos (1994). ¿Pode ser *coche* de orixe húngara?, *Verba* 21, 439-445.